

EGAN

SUPLEMENTO DE LITERATURA DEL BOLETIN
DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS

Dirección y Redacción: A. Arrúe, A. Irigaray y L. Michelena

Redacción: SEMINARIO URQUIJO DE FILOLOGIA VASCA
Palacio de la Diputación de Guipúzcoa - SAN SEBASTIAN

II Epoca

Vol. XVIII

Enero-Junio, 1961

BERTERRETXEN KANTUAZ OHARPEN BAT

Euskaltzale gehienek gogoz ba dakite dudarik gabe *Berterretxen Khantoria*, Zuberoako eta, irizlari zenbaiten ustez, Euskalherri orotako eresi zaharretatik ederrena, Mitxelenak bere Euskal Literaturaren Historian idazten duen bezala: "Oído de labios de un suletino, con su sobria melodía y su ritmo grave, es un auténtico eco del pasado, milagrosamente conservado en la frágil memoria popular." (p. 42). Egoki litzake soinu-argitaldari batek disko batean ezarririk eman ba liezagu, Zuberotar batek behar den moduz kantaturik, azken urteotan hain ugari argitara ohi diren baserritar folklokerien ordez. Bainan ez da hau ene mintza-gai.

Euskalherri guztian hedatu den 15 ahapalditako versioneana J. D. J. Sallaberry-ren *Chants populaires du Pays basque* (1870) delako kantu-bildumari zor bide diogu eta euskaltzale mauletar honen gandik hartu dute gero argitara duten beste euskal-kantu-bildumagileek, hala nola Jon Gorostiagak, Aita Onaindiak, Laffitte-Etchemendy-k e.a. Nik Zuberoan ene etxekeen edo auzoen gandik orain artean entzun izan dudana versioneak ere, gizalditik gizaldira ahomihiz heldua ta ez liburuetatik hartua izana gatik, ez zuen Sallaberry-k dakarren versionetik arte handirik, kantatzaileak hitz edo neurtitz bat-edo-beste aldatu eta, zenbait aldiz —ahaztu egin zitzaizalaketz edo sekula jakin ez zuelaketz— ahapaldiren bat aldera utzi gora behera.

Bainan egun batzu direla, ene aita eresi zaharra kantatzen ari zelarik, ohartu naiz 13- eta 14-garren ahapaldien artean gainerako

ahapaldi bat emaiten zuela, nik behintzat ezagutzen ez nuena eta Sallaberry-k ez dakarrena. Berterretx bera da mintzo bertan eta honela dio:

“Ezpeldoian nintzarian
Janak ba nian zer egina:
Haritx bati esteki eta,
Bizia han galdü nian.”

Aitak esan didanaz, bere haurzaroan ikasi zuen Berterretxen kantua Allande Bidegain, Sohüta-Gollart-eneko etxeko-jaunaren gandik. Allande hori, ene amonaren ahizpa batekin ezkondua zena, 1850-garren urte inguruan jaio omen zen; Zuberotarra zen, bainan ez dakit haren leinuaren jatorria nongo zen. Noizkoa da, ta nork egina, kantatu ohi zuen ahapaldi gaineratiko hau? Kantu originalaren egileak berak, ala hurrengo gizaldietako bertsolariren batek, askotan gertatzen den bezala bertso herrikoietan? Hizkuntzatik ez da ezagun, jakina, oraingo zuberotar hizkelkian emana baitago.

Halaz ere, hitz-altxorren aldetik, hitz ohargarri bat dakar ahapaldi horrek: bigarren neurtitzeko *janak*. Nik ez nakien zer esan nai zuen (ez da “jan” aditza, jakina), sekula ez bainuen orain artean entzun, ez eta inon irakurri. Parisen galdekatu ditudan Zuberotar batzuek ez zuten ezagutzen eta Lhandek ez Larrasketek ez dute beren hiztegieta emaiten. Bainan, ene aitak dionaz, zuberotar hitz jatorra da ta “hatik” (=hargatik) bezalatsu erabilten omen da: esan nai duke, beraz, edo “halaz ere, orraitino”, edo “egiaz, benetan”. Adigarrizat bertso jostagarriok eman dizkit: “Janak eztüta trempü hun / Ardü hunez ase ondun”; eta oharpen hau idazten hasiz geroz Beñat Mardo-ren koplá batean hatzeman dut: “Lau egun Barkoxen, janak, / Dütinak igaraiten / Entzün gabe merexiak / Segür ezta phartitzen...” Nire susmoa da *ja-* errotik datorrela; beharbada “jadanik” da, laburturik? Azken hitz hau, ordea, ez dugu Zuberotan usatzen, orain behintzat.

Beste ikusgune batetik ohargarri zait ahapaldi berri hau: Zuberoko jendearen ustez Berterretx nola hil zen, nola erho zuten, jakin erazten digulakotz. Haritz bati esegirik bizia galdu omen zuen zuberotar aitor-semeak. Bainan ez zen noski urkatua izan: ba dakigu lehenago, kristau herri gehienetan —Islam-lurretan ez bezala— gizon odol-garbikoak ez zituztela urkatzen hiltzera epaiturik zirenean, bainan lepo egiten, gaizki itsusiegirik egin ez ba zuten bederen (eta eretz hortatik Zuberotarrak oro aitor-semetzat joiten zituen herriko Foruak). Beaumont-eko kondeak ez zukean halaz ere beldurkunderik izango bere etsai amorratuari urkamendiko herio lotsagarria paira

eraztekoztz, bainan kantuaren hurrengo ahapaldiak diosku: "Ezpel-doiko alhabak... Berterretxen odoletik ahürkaz biltzen ari da." Beraz zauri batetik odola ixuririk hil zen Berterretx, ez itotzez.

Heriotze-mota horrek gogoratzen du bitxiki erromatar konkistaren aurreko Galian usantzan zegoen giza-sakrifizio bat, Lukan poetaren eskoliasta bati eskerrak ezagutzen duguna. Alabainan latin poeta horrek Galiarren hirü jainko nausiak aipu ditu bere *Pharsala*-n: Teutates, Taranis, "*horrensque feris altaribus Esus*" (= "Esus ika-ragarria, basa-aldare batzuen bidez...", ematen dutela, alegia) eta eskoliastak dio, neurtitz horren azalgarrizat: "*Hesus Mars sic placatur: homo in arbore suspenditur usque donec per cruorem membra digeressit.*" (= Esus Marti honela ematen da: gizon bat zuhaitz batetik zintzilikatzen dute odola galduz gorputza akitu artean). Egia da beste lekukotasun zehatzik ez dugula sakrifizio-mota horren gainean, eta uharteetako Keltak ez zutela ezagutzen, dirudenez, Galesherriko ta Irlandako mythologiak ikertzetik ageri den araura. Bainan ba dakigu eretz askotan beren gisako ohiturak eta ohikundeak zeuzkatela leihorreko Keltak. Onhar dezakegu, beraz, Galiarrek —Germanen edo Germaniako Kelten eragintzaz beharbada?— Esus beren baso ta gudu-jainkoa ohoratzea gatik gizonak sakrifikatzen zizkiotela, zuhaitzei esegiz (zuhaitzak eta batez ere haritzak, Kelten arbola sagaratuak, baitziran jainkoaren "basa-aldareak), ez ordea lepotik urkaturik bainan besoetatik edo gerritik loturik edo nola ere baitzen, eta gero zaurituz, non eta nola ez dakigu, hala non viktimak odol-husturik hiltzen baitziran.

Euskalherrian ere aintzina holako giza-sakrifizioak izan ote ziran, oihanetako jainkoren bati eskeiniak; gero, herria kristautu ondoren, erligino-kutsua galdu ba zuten ere, usantzan egon ziratekeanak hiltzera epaitutakoak erhaitekoztz? Berterretxen kantu osotuak hori uste izaitera haizu uzten gaitu, ene aburuz. Ez da ahaztu behar, Barandiaranek gure folklorea ikertuz idoro duen bezala, Euskaldun zaharrek Indi-euoparren kulturako elemendu hanitz jesan zituztela; eta auzo izan dituzten Indi-euoparren artean, Latinen aurretik, leihorreko Keltak izan dira, ez beharbada lehenak, bainan bai kultura landuena izaki beste herri bati gehienik eragin zezaioketenak. Ez litzake beraz handi aspaldiko Euskaldunek Kelten erliginoa parteka jesan ba lute, ez noski druiden metaphysika intelektuala, bainan herri komunaren polytheismuko itxurak eta mythoak, hala nola baso- eta gudu-jainko bat giza-sakrifizioz ematen zutena.

JON MIRANDE.